

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет
(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра археології та етнології України
(повна назва кафедри)

Дипломна робота

магістра
(освітньо-кваліфікаційний рівень)

**на тему: «Особливості формування етнічного складу населення м. Балти
в XVIII-XIX ст.»**

**«Peculiarities of formation of ethnic composition of the town of Balta population
in XVIII – XIX centuries»**

**Виконав: студент денної форми навчання
напряму підготовки 8.02030201 Історія
Мовляк Андрій Сергійович**

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н. О.

Рецензент к.і.н., доц. Черних І. Д.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

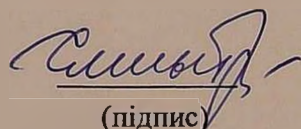
№ 10 від 11 травня 2017 р.

Захищено на засіданні ДЕК № 1

протокол № 32 від 12 червня 2017 р.

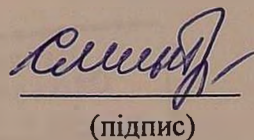
Оцінка добре / С / 75
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

(підпис)

Сминтина О. В.

Голова ДЕК

(підпис)

Сминтина О.В.

Одеса – 2017

4/к 428 002

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1 Загальна література.....	8
1.2 Дореволюційні праці та дослідження науковців радянського періоду.....	14
1.3 Напрацювання дослідників Незалежної України.....	18
1.4 Матеріали та документи джерелознавчого характеру.....	25
РОЗДІЛ ІІ. ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ БАЛТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ МІСТА ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ (від заснування до кінця ХІХ ст.).....	28
2.1 Заснування міста.....	29
2.2 Соціально-економічний розвиток міста в першій половині ХІХ століття.....	33
2.3 Духовно-релігійне життя міста (кінець ХVІІІ ст. – початок ХІХ ст.).....	36
2.4 Будівництво балтської залізниці.....	38
2.5 Перетворення міста в ХІХ столітті.....	41
2.6 Єврейський погром 1881-1882 роках.....	43
РОЗДІЛ ІІІ. ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСТА БАЛТИ В ХVІІІ-ХІХст.....	48
3.1 Особливості формування етнічного складу.	49
3.2 Вплив етнічних груп на соціально-економічне життя міста.....	55
Висновки.....	65
Список джерел та літератури.....	70

ВСТУП

В умовах національного та культурного відродження України, становлення її державності, особливу увагу привертають проблеми формування структури українського суспільства, у тому числі – етнічної. Український народ є головним чинником процесів державотворення, але не варто забувати, що в Україні з давніх часів мешкають представники багатьох етносів, які по праву вважають себе громадянами нашої держави і беруть активну участь в усіх процесах, які відбуваються в державі. Історія країни складається з особистих історій життя її мешканців, а останні безпосередньо залежать від етнічної самоідентифікації індивідууму. Навіть не торкаючись проблем етнопсихології та суб'єктивного впливу національного характеру на вчинки людини, можна стверджувати, що така залежність є об'єктивною дійсністю. Представники різних національностей часто були поставлені у різні умови національною політикою держави. Різноманітні обмеження прав та свобод людини за етнічними ознаками чи, навпаки, створення сприятливих умов для представників національних меншин широко застосовувались владою в усі історичні епохи. Така державна позиція подекуди викликала непорозуміння, міжнаціональні суперечки та, навіть, відкриті конфлікти.

Національне питання було й залишається одним з важливіших і одночасно найбільш гострих питань багатонаціональних держав, тому неупереджене вивчення етносів, історичних умов формування їх просторового співвідношення, демографічних ознак та характеру розвитку міжетнічних контактів має велике значення не тільки для історичних, але й для багатьох інших суспільних наук.

Дане дослідження є спробою висвітлити динаміку національного складу населення як одного з компонентів етнодемографічних процесів, що тривали протягом XVIII – XIX ст. в місті Балта, яка є територією черезсмугового та змішаного розташування представників різних народів.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного аналізу етнодемографічної ситуації, що склалась в місті протягом XVIII – XIXст., для подальших досліджень культурно-побутових традицій та характеру формування міжетнічних взаємовідносин у місті та районі. Підвищення у суспільстві інтересу до етнічної самоідентифікації особистості викликає перенесення уваги на вивчення найменших структурних складових територіального розміщення населення регіону – окремих населених пунктів, таких як місто Балта.

Зацікавленість держави всебічним розвитком її народів простежується перш за все на регіональному рівні. Саме надання можливості кожному етносу розкритися, показати всім свої особливості, свою унікальність, перешкоджає процесові самоізоляції та концентрації етносу лише на вирішенні своїх проблем й дозволяє етносам вийти за межі власного «я», відчувати себе частиною стабільного суспільства. При цьому, чим ближчі мови та культури, тим менш чітко виступає етнічна межа.

Етнічні категорії – суб'єктивні, бо вони існують лише у мисленні людей, але водночас ці категорії є об'єктивними, бо вони закріплені у віруваннях, що їх розділяє велика кількість людей, й тому, що існують незалежно від бажання окремих індивідів. Проте, визначення етнічної приналежності людини є справою особистості й залежить насамперед від того, представником якого народу усвідомлює себе індивід. При цьому сама етнічна група визначається як сукупність людей, що мислять себе подібними внаслідок спільного походження, дійсного чи фіктивного, й таким самим чином розглядаються з боку інших груп.

Значна частина проблем, що постають перед державою у сфері етнічних взаємин, виникли не сьогодні, а мають тривале історичне коріння. Тому їх вивчення на широкому історичному фоні створює базу для успішного й ефективного розв'язання в сьогоденні. Це визначає практичну та політичну значимість вивчення проблеми, в регіональному розрізі й, зокрема,

на Одещині, де процес формування та динамічного розвитку етнічних груп активно продовжується.

Протягом періоду, який розглядається в роботі, відбувалися активні міграційні процеси, підвищувались темпи урбанізації та, як наслідок, посилювався процес переміщення населення до міста взагалі та, зокрема, до району. Ці зрушення мали внести певні зміни в історичне співвідношення національностей, що мешкали в даному регіоні.

Метою роботи є висвітлення національної структури народонаселення як чинника історичного процесу, за допомогою порівняння кількісного співвідношення етнічних груп у населенні міста Балта та його змін протягом XVIII – XIX ст., а також аналізу їх просторового взаєморозташування.

Мета зумовила такі завдання:

1. Дослідити джерела, які стосуються даного дослідження.
2. Провести аналіз історіографічної бази даної проблематики.
3. Дослідити процес розвитку і формування міста Балта від заснування до XIX ст.
4. Прослідкувати поліетнічність міста Балта в XVIII– XIX ст.
5. Оцінити ступінь етнічної мозаїчності міста в цілому.
6. Дослідити взаємовідносини етнічних груп міста Балта та їх вплив на розвиток міста в зазначений час.

Об'єктом дослідження виступають етнічні групи міста Балта в зазначений період.

Предметом вивчення – є формування етнічного складу в місті Балта на протязі XVIII– XIX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з XVIII ст. по XIX ст. Для повноти висвітлення теми ми в окремих випадках виходили за окреслені хронологічні межі. Нижньою межею є дата перших відомостей про етнічний склад міста Балта. Верхньою межею являється кінець XIX ст., так як на цей період часу етнічна структура міста сформувалась і до початку

Першої світової війни етнічний склад міста фактично не зазнав кардинальних змін.

Територіальні межі дослідження. Опрацьований матеріал стосується території самого міста та деяких частин району.

Характер завдань визначив вибір певних **методів дослідження**. Методологічну основу дипломної роботи визначають принципи історизму, науковості та об'єктивності. Вивчення такого складного багатогранного об'єкта, яким є населення міста, вимагає насамперед системного підходу, а дослідження кожного елементу системи та його взаємодії з іншими елементами, тобто етносами, потребує використання спеціальних методів допоміжних історичних наук. Ключовими є такі методи: проблемно-хронологічний метод, порівняльний, узагальнення та статистичний метод, які дали можливість послідовно і комплексно розкрити проблеми історії міста в зазначений період. Комплексне використання даних методів надало можливість повніше висвітлити тему дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена відсутністю комплексного дослідження, у якому б розглядалось просторове та кількісне співвідношення етносів в місті Балта в зазначений період.

Північне Причорномор'я як етноконтактна зона, що склалась на перетинку шляхів Сходу та Заходу ще на початку відомого нам історичного часу, завжди притягувала увагу дослідників різних галузей науки. Вивченню історичного аспекту етнодемографічних процесів, характеру міграцій етносів на теренах регіону, процесу освоєння Південного Степу після приєднання цих земель до складу Російської імперії та активній колонізації, що розпочалась після цього та для якої були централізовано створені сприятливі умови, присвячено багато наукових праць як дореволюційних, так і радянських дослідників. Особливо ретельно вивчався період XVIII – XIX ст., коли формувався сучасний поліетнічний стан території, яка у наш час увійшла до складу сучасної Одеської області. В історичній літературі широко висвітлювались як статистичні, так і культурологічні аспекти.

Однак, проблемі характеру протікання етнодемографічних процесів у недавні часи дісталось значно менше уваги. При розгляді структури населення за основу приймалися великі територіальні одиниці, такі як область в цілому або великі міста. Національний склад мікрорегіонів не дістав достатнього висвітлення у наукових працях. Не створювались і детальні етнічні карти Одеської області, на яких відбивалося б просторове розташування етносів. При створенні таких карт провідні вчені зосереджувались на масштабному показі населення всієї України, що змушувало вдаватися до певної генералізації даних. Поза увагою лишались дуже докладні відомості про кількісний склад населення окремих поселень, таких як місто Балта, та їх етнічну структуру, які варто ввести до наукового обігу.

З огляду на це, у дипломній роботі здійснено спробу цілісного дослідження проблеми, яка досі не була об'єктом окремого комплексного вивчення.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У першому розділі аналізуються джерела та історіографічні дослідження. Другий розділ присвячений процесу розвитку і формуванню міста Балта від заснування до XIX ст. В третьому розділі досліджено формування етнічного складу міста Балта в XVIII–XIX ст.

У роботі використано 53 праці, з них 11 джерел та 42 література.

ВИСНОВКИ

Виходячи з викладеного матеріалу, можна зробити такі висновки. Дослідження етнічного складу завжди було важливим розділом історичних та етнографічних студій. Без висвітлення етнічної структури населення будь-якого регіону або держави стає неможливим дослідження історії, розвитку культури, форм побуту, образу життя в цілому. Кожен народ проходить в своєму історичному розвитку великий та складний шлях, упродовж якого він контактує з іншими етносами, переймає деякі елементи різних культур. Без дослідження етнічного складу населення неможливо вирішувати проблеми розробки мовної та етнонаціональної політики, складати плани соціально-економічного будівництва ані на загально-державному, ані на регіональному рівні. Незнання етнічної структури ускладнює вирішення питань національної державності та відповідного адміністративного устрою, які враховували б інтереси великих та малих народів. Аналіз етнічного складу населення може висвітлити коріння складних відносин, що існують між деякими народами, допомогти розкрити причини етнічних упереджень. Можна сказати, що дослідження населення етноконтактних територій завжди знаходилося в центрі уваги як істориків, так і фахівців інших суспільних наук. Балтщина як прикордонна область з етнічно неоднорідним населенням відноситься саме до таких регіонів. Найчастіше в наукових працях застосовували міждисциплінарний підхід, використовуючи методи статистики, математики, географії та картографії для всебічного висвітлення проблеми. Але насамперед проводились дослідження історичного процесу формування етнічної структури регіону, що відбувався у XVIII – XIX ст. за рахунок колонізації нових земель та міграцій населення. Найчастіше у наукових працях населення Одеської області розглядалось як складова частина усього населення України; чимало праць було присвячено теоретичним розробкам та становленню спеціальної термінології. Проте, це не давало уяви навіть про етнічну структуру районів області, не кажучи вже

про мікрорегіони, тобто окремі населені пункти, як наприклад місто Балта. В останні десятиліття спостерігається підвищення інтересу вчених саме до питань етнодемографічного порядку та перенесення акцентів з вивчення глобальних територій на розгляд структури окремих поселень. Але й досі залишаються аспекти, які ще не дістали остаточного висвітлення.

Сучасна структура національного складу населення Одеського регіону як частини Півдня України утворилась внаслідок бурхливих історичних подій завдяки інтенсивної міграції переселенців на нові землі, приєднані до Російської імперії. Протягом XIX ст. приплив колоністів з різних регіонів Європи остаточно створив виняткову поліетнічність на теренах Балтщини, що згодом увійшли до складу Одеської області. Ця строкатість збереглась і дотепер, хоч і зазнала спрощень під час примусових переселень «неблагонадійних» етносів, а також добровільної або вимушеної еміграції.

Вивчення національного складу населення у смузі етнічних кордонів, тим більше – на рівні мікрорегіонів, потребує інтенсивного залучення до наукового обігу масових статистичних джерел, які дають змогу прослідкувати фактичні кількісні зміни протягом певного історичного часу.

Залучення досить широкої джерельної бази дозволило провести ґрунтовні спостереження і отримати нові результати. На жаль, не найкращі умови зберігання матеріалів до втрати значної їх частини.

Питання про заснування міста Балта все ще залишається відкритим. На цю тему можна довго сперечатись та приводити прикладів. Довгими роками йшла боротьба за це місто між Туреччиною та Польщею. Це місто було поділене на дві історичні частини: польську – Юзефград та турецьку – Балта. У XVII і XVIII століттях місто (обидві його історичні частини — Балта і Юзефград) стає жертвою постійних російсько-турецьких і російсько-польських воєн, збройних повстань і розбійницьких набігів. Особливо напруженим в цьому відношенні видався 1768 р. Не дивлячись на всі ці негаразди, які були зумовлені тогочасними подіями, місто почало свій тяжкий шлях до свого соціального, економічного та політичного розвитку.

Місто розбудовувалось не тільки в економічному, але й в культурному розумінні.

Зі створенням залізниці місто почало розростатись, значно збільшилось населення. Балтська залізниця з'єднувала сусідні економічні райони з одеськими портами. Почалось будівництво нових заводів та фабрик. Також почали будувати нові дороги. Було побудоване нове шосе до залізниці. Значно зросла економіка міста. Балтські ярмарки стали великими ринками збуту. Товари з цих ярмарків відправлялись в райони Центральної Росії та за кордон. В місті відбувалися політичні інтриги після смерті Олександра II. Знову посилювалися утиски євреїв.

до XVIII ст. вивчати етнічний склад населення в м. Балта важко через відсутність даних, чого неможна сказати про XIX ст. Поряд із становим розподілом населення, в Балті співіснувало кілька значних національних груп (українці, євреї, росіяни, поляки, вірмени, цигани та ін.), які в цей час перебували у постійному кількісному русі. Динаміка етносоціальних процесів знаходилася у прямій залежності від торгово-промислового стану міста: чим динамічніше розвивалася в ньому економіка, тим значнішими були метаморфози його національного складу.

У Ревізіях населення та Всеросійських переписах XIX ст. замість національності визначали конфесійну приналежність. Але й на такій основі можна було простежити етнічний склад населення, бо певні етнічні спільності сповідували єдину релігію. Яскравим прикладом такої етнічної спільноти є вірмени-католики, що в невеликій кількості населяли місто. Певний прошарок міського населення складали росіяни, що після поділів Польщі масово переселялись на Поділля для служби в губернських та повітових державних установах. Помітним джерелом постійного збільшення кількості російського населення міста у XIX ст. була регулярна армія, гарнізони якої розташовувалися у місті. На початку 60-х рр. XIX ст. населення Балти складало 5115 чол., з них 1490 становили старообрядці та 2369 – євреї. За даними першого загального перепису населення Росії, у 1897

р. на території міста Балта основну масу складали шість етносів: українці (81%), євреї (12,2%), росіяни (3,3%), поляки (2,3%), молдавани (0,9%) та німці (0,1%). Цікавим фактом являється те що в місті селилися німці-переселенці, які приїжджали сюди і були носіями нових технологій і займалися залізничним будівництвом та промисловим виробництвом. Згодом в місті та районі почали з'являтися цигани. Соціально-етнічна структура міського та сільського населення мала значний вплив на ремісниче і фабрично-заводське виробництво міста Балти. Отже, населення міста було багатонаціональним. Домінування тієї чи іншої національності серед міського населення визначало напрямки розвитку міста та міської економіки.

Розрахунки співвідношення частки міського та сільського населення серед представників кожного етносу чітко показали, що підсилення темпів урбанізації майже не впливає на сталу етнічну структуру. Кількість міського населення збільшилась практично серед представників кожного етносу. Звісно, в абсолютному виразі кількість українців, що під впливом урбаністичних тенденцій мігрували у місто, буде більшою, ніж кількість, наприклад, молдован. Але у відсотковому співвідношенні зменшення частки сільчан серед представників різних етносів може бути цілком співставлене. Звичайно, що більший відсоток городян й досі спостерігається серед представників тих народів, які історично оселялись в місті Балта: це євреї, росіяни та поляки.

Подібні результати дало й дослідження змін у національному складі міського населення. Більша частина зростає за кількістю мешканців, але динаміка етнічного складу не вкладається у будь-яку сталу систему, тож вона пов'язана з природними процесами міграцій та поступової асиміляції.

Також не піддаються чіткій характеристиці тенденції щодо змін у етнічній мозаїчності самого міста та сільських населених пунктів, розташованих навколо Балти. Різниця у індексі мозаїчності, що відбиває вірогідність міжетнічних контактів, непередбачувано коливається у досить невеликих межах. У змінах, що простежуються в національній структурі

населення міста Балта, не вдалось виявити чіткої тенденції до консервації етнічної відокремленості чи, навпаки, до консолідації або асиміляції. Динаміку індексу мозаїчності міста можна охарактеризувати як хаотична зміна, що залежить від різних причин, які скоріш за все у кожному окремому випадку буде особливою.

Таким чином, в дипломній роботі здійснено спробу цілісного дослідження проблеми, яка досі не була об'єктом окремого комплексного вивчення. Досліджено структуру етнічного складу населення міста Балта та її динаміку на рівні окремих мікрорегіону.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

1. Державний архів Одеської області (далі: Держархів Одеської області), ф. Р-8259 (Колекція Петра Трохимовича Маркушевського «Українська народна творчість» (звіти з фольклорної практики студентів філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова). На державному зберіганні з 02. 12. 2013 р., оп. 1. Матеріали фольклорних експедицій до регіонів України студентів відділення української мови та літератури філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, спр. 213. Зошит з записами фольклору усної народної творчості Одеської області Балтського району, укладач Байда Р. С., 80 арк.
2. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 214. Зошит для фольклору, укладач Байдан С. О., 50 арк.
3. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 218. Фольклорний матеріал, зібраний під час практики в м. Балті, селах Балтського р-н. Одеської області, укладач Вакулюк Л. М., 70 арк.
4. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 220. Зошит з записами фольклору усної народної творчості Одеської області місто Балта, укладач Дема О. І., 79 арк.
5. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 367. Зошит з фольклором Балтського та Котовського районів Одеської області, укладач Процишина Н. М., 85 арк.
6. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 371. Зошит з фольклором Балтського району Одеської області, Вінницької області, укладач Стащенко В. М., 54 арк.

7. Держархів Одеської області, ф. Р-8259, оп. 1., спр. 474. Зошит з фольклором Ананіївського та Балтського районів Одеської області, укладач Савенко В. Г., 92 арк.

Опубліковані джерела

Документи

8. Отчет о сооружении Одесско-Балтской железной дороги с ветвями ее к городу Тирасполю на Днестре и порту города Одессы, С.10.
9. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 р. В. Рудлицького // Записки історично-філологічного відділу. – КН. XVII. – К., 1927. – С. 96-111.
10. Одесская губернія. Ч. 1: Административное описание. – Одесса, 1924. – С. 82-83.
11. Описи Подільської губернії (1800-1819 рр.) Упоряд. Земський Ю., Дячок В. – Хмельницький, 2005. – 106 С.

ЛІТЕРАТУРА

12. Бачинский А. Изменения административно-территориального деления Одесщины: конец XVIII в. – 1975 г. / Анатолий Бачинский, Василь Ващенко, Станіслав Кульчицкий // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. – Киев; Одесса, 1976. – С. 83-84.
13. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Сеймур Беккер – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
14. Богуславська Ю. Динаміка національного складу населення Одеської області / Юлія Богуславська – Одеса, 2005. – 157 с.
15. Бойко Є. Коротка історична довідка «Балта» / Євгеній Бойко – Одеса, 1997. – 69 с.
16. Борейко Н. Єврейська трагедія / Наталя Борейко // Ваш інтерес. – Балта, 2007. – №16. – С. 3 - 6

- 17.Брафман Я. Книга кагала. Всемирный еврейский вопрос / Яков Брафман – Київ: МАУП, 2004. – 368 с.
- 18.Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.) / Василь Верига – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
- 19.Вихрестенко В. Ой ти, земелько! Ти моя ненько / Володимир Вихрестенко // Думська площа. – 2003. – 23 липня.
- 20.Военно-статистическое обозрение Российской империи. Подольская губернія. – Т. X, Ч. 2. – СПб., 1849. – 96 с.
- 21.Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края / Александр Воронин – Киев: Тип. Е.Я.Федорова, 1869. – Ч. 1.-140 с.
- 22.Григоріїв Н.Я. Поділля. Географічно-історичний нарис / Никифір Якович Григоріїв – Кам'янець-Подільський:Оіюм, 2003. – 92 с.
- 23.Гуменюк А. О. Соціальна і національна структура міського населення Правобережної України (друга половина XIX ст.) / А. О. Гуменюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 77-85.
- 24.Гуменюк А.О. Польське населення міст Подільської губернії на межі XIX-XX ст. (1897-1904 рр.) / А. О. Гуменюк // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23-24 червня 1999 р.). – Хмельницький: Поділля, 1999. - 600 с.– С. 238.
- 25.Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Т. 1: Перевидання в Україні. — Львів, 1993.— С. 86.
26. Іванова Ю.В. Из истории заселения Южной Украины / Ю. В. Іванова // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М. : Наука, 1979. – С.3-11.
- 27.История Украинской ССР. Т. II / АН УССР Ин-т истории; Ред.кол.: К. К. Дубина (гл. ред.) и др. – Киев, 1969. – 543 с.

28. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область / Головна редакція УРЕ АН УРСР – Київ, 1969. – 911 с.
29. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX в. (1719-1858 гг.) / В.М. Кабузан – М. : Наука, 1976. – 308 с.
30. Кабузан В.М. Заселение Северного Причерноморья (Новороссии) в XVIII в. (1719-1795 гг.) / В.М. Кабузан // СЭ. – 1969. - №6. – С.30-41.
31. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 р. В. Рудлицького II / М. Карачківський // Записки історично - філологічного відділу. – Кн. XVII. – Київ, 1927. – С. 90-121.
32. Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX віку / Пилип Васильович Клименко // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І.Багалія. – Київ, 1927. – С.1032-1057.
33. Кондратюк С. Взгляд в прошлое / С. Кондратюк // — С.4.// Народна трибуна. - Балта, 2009. - №80 – С.4
34. Миронов Б. М. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.): В 2 т. / Б. М. Миронов // Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – Т. 1. - LX+548 с; Т. 2. – 583 с.
35. Мурзак О. Історія міста Первомайська / Олександр Мурзак – Миколаїв, 2000. – 160 С.
36. Обзор Подольской губернии за 1893 г. Приложение к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольский, 1893. – С. 27, 29.
37. Орловский М. Историческое описание уездного города Балты, Подольской губернии / М. Орловский // Подольские епархиальные ведомости, 1864. - № 5. – С. 158.
38. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897. – СПб.: Издание центрального статистического комитета Министерства

- внутренних дел / Под ред. Н. А. Тройницкого, 1904. - Вып. XXXII. Подольская губ. – С. 188-190.
- 39.Петровский-Штерн И. Евреи в русской армии: 1827-1914 / И. Петровский-Штерн – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – 556 с.
40. Подолинський С.А. Ремесла і фабрики на Україні / С.А. Подолинський – Київ, 1880. – 148 с.
- 41.Полонская-Василенко Н.Д. Заселение южной Украины в середине XVIII в. / Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко // Историк-марксист. – 1941. - №5. – С.30-46.
- 42.Родяновский И. Историко-статистическое описание прихода св. Николаевской церкви, находящейся в г. Балте / И. Радяновский // ПЕВ. – 1872. - №6. – С. 231.
- 43.Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Володимир Сергійчук – Тернопіль, 1996. – 320 с.
- 44.Сіцинський Ю. Приходи та Церкви Подільської єпархії / Юхим Сіцинський – Кам'янець-Подільський, 1901. – 580 с.
- 45.Скальковський А. Опыт статистического описания Новороссийского края / Соч. А. Скальковского, с. ред. Гл. стат. ком. Новорос. края... ч. 1. – Одесса, 1850. – 364 с.
- 46.Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863, 1864 годы. – Каменец-Подольский, 1865. – С. 37.
- 47.Стряпкін П. Балта / П. Стряпкін – Одеса, 1968. – 108 с.
- 48.Сушинський Б. Балта: місто освячене вічністю / Богдан Сушинський – Одеса – 2005. – 360 с.
49. Таранец С. Старообрядчество Подолии / Сергей Таранец – Киев: НАН Украины, 2000. – 239 с.
- 50.Таранець С. Старообрядці Поділля / Сергій Таранець – Київ, 2002. – 167 с.
- 51.Тихонова М. Єврейські погроми в Балті / М. Тихонова // Сільські вісті. – Балта, 2005 - №63 – С. 2

52. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-62 гг. – Ч. 2, Т. XXIX. Подольская губерния. – 47 с.
53. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. / [АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Акад. наук ГДР, Центр. ин-т истории, Отд. этнографии и истории культуры; Отв. ред. М. В. Крюков, И. Зельнов. – М. : Наука, 1988. – 225 с.